

Naimjon XOJQULOV,
Namangan davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

TDPU dotsenti PhD B.Absattorov taqrizi ostida

MARKAZIY OSIYO MUTAFAKKIRLARINING O'G'IL BOLA TARBIYASIGA OID QARASHLARINING O'ZIGA XOSLIGI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Markaziy Osiyo mutafakkirlarining o'g'il bola tarbiyasi haqidagi qarashlari mintaqaning tarixiy, madaniy va diniy an'analari ta'sirida shakllangan o'ziga xos xususiyati ochib berilgan. O'g'il bola tarbiyasini madaniyatlar sintezi, oila va jamiyatning o'rni, axloqiy qadriyatlar, ta'lim va fan, jismoniy rivojlanish rakurslarida tahliliy ko'rib chiqilgan. O'rta Osiyo mutafakkirlarining o'g'il bola tarbiyasi haqidagi qarashlarining o'ziga xosligi ma'naviy-axloqiy, intellektual va jismoniy rivojlanish, madaniy an'analar va jamoaviy qadriyatlariga asoslanganligi bo'yicha xulosalar falsafiy jihatdan bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Tarbiya, gender tenglik, tarbiya modeli, ma'naviy kamolot, tarbiya falsafasi.

УНИКАЛЬНЫЕ ВЗГЛЯДЫ МЫСЛИТЕЛЕЙ СРЕДНЕЙ АЗИИ НА ВОСПИТАНИЕ МАЛЬЧИКА

Аннотация

В данной статье раскрывается своеобразие взглядов мыслителей Средней Азии на воспитание мальчиков, сформировавшихся под влиянием исторических, культурных и религиозных традиций региона. Воспитание мальчика анализировалось аналитически с позиций синтеза культур, роли семьи и общества, нравственных ценностей, образования и науки, физического развития. Сделаны выводы об своеобразии взглядов мыслителей Средней Азии на воспитание мальчиков, основанные на духовно-нравственном, интеллектуальном и физическом развитии, культурных традициях и коллективных ценностях.

Ключевые слова: Образование, гендерное равенство, модель образования, духовная зрелость, философия образования.

THE UNIQUENESS OF THE VIEWS OF CENTRAL ASIAN THINKERS REGARDING THE UPBRINGING OF A BOY

Annotation

This article reveals the unique nature of the views of Central Asian thinkers on the upbringing of boys, formed under the influence of the historical, cultural and religious traditions of the region. The upbringing of boys is analytically examined from the perspectives of the synthesis of cultures, the role of family and society, moral values, education and science, and physical development. The conclusions on the uniqueness of the views of Central Asian thinkers on the upbringing of boys are philosophically stated, based on spiritual and moral, intellectual and physical development, cultural traditions and collective values.

Key words: Education, gender equality, upbringing model, spiritual maturity, philosophy of upbringing.

Kirish. O'g'il bola tarbiyasi murakkab jarayon bo'lib, bunda albatta ijtimoiy-madaniy, siyosiy, iqtisodiy, diniy, etnik, milliy va jinsiy manfaatlar hamda ehtiyojlar nuqtai nazaridan yondashish maqsadga muvofiq. Agarda masalaga retrospektiv yondashgan holda xalq og'zaki ijodi namunalari e'tibor qaratilsa, har bir xalq, avvalo, o'zining hayotiy tajribalariga tayangan holda milliy hayot yo'lini, kundalik faoliyati va kuzatishlarini umumlashtirilgan qisqa va lo'nda ko'rinishda ifodalangan maqollarni yaratgan. Xususan, "Tarbiya taqani to'g'rilaydi" maqolida "chinakam tarbiya bilan "tuzalmas" odamni ham (bunda o'g'il bola nazarda tutilgan, sababi Odamning etnologik jihati Odam Ato bilan, ya'ni birinchi odam nomi bilan bog'liqligini e'tiborga olish zarur – X.N.), jumladan "quloqsiz" o'jar, goj, o'ta sho'x o'g'il bolani ham tuzatib, odobli qilish"[1] mumkinligiga ishora beradi. Shuningdek, maqollarda o'g'il bola tarbiyasiga "gender yondashuv asosidagi munosabat"[2] ham o'z ifodasini topgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ota-bobolarimiz o'g'il bola tarbiyalashda agarda so'zning, pand-nasihatning o'zigina kor qilmaydigan bo'lsa, do'q po'pisa qilish, kerak bo'lsa "qamchini uchini" ko'rsatish ham foydadan holi bo'lmaydi deya hisoblab, "Payg'ambarda ham ozgina po'pisa bo'ladi", degan fikrni ilgari surishgan. Demak, o'g'il bola tarbiyasida juda yumshoqlik ham, o'ta qattqlik ham hamisha kutilgan natija bermasligini e'tiborga olgan holda xalqimiz o'z yaratgan maishiy falsafasida "me'yori"ni bilish, ya'ni masalaning gnoseologik jihatiga ham e'tibor qaratishgan. Shu boisdan ham "Bolani so'kaversang beti qotar. Uraversang eti qotar", "Otasi qilsa zo'rlikni, bolasi ko'rar xo'rlikni" deya o'g'il bola tarbiyasiga nihoyatda ehtiyotkorlik bilan yondashish lozimligini uqtirishgan.

Markaziy Osiyo xalqlarining «Alpomish», «Kuntug'mish», «Go'ro'g'li», «Oysuluv», «Tohir va Zuhra»,

«Yusuf va Zulayho», «Manas», «Qizjibek», «Qozi Kurpesh Bayan suluv» kabi dostonlarida ham o'g'il bolalarni tarbiyalash, ularni oila qurishga tayyorlash, shuningdek, kasbiy va shaxsiy sifatlarini shakllantirish masalalari ko'rsatib o'tilgan. Tadqiqotchilar ta'kidlashicha, bunda o'g'il bolalarning "jismoniy qobiliyatlariga alohida ahamiyat berilgan. Yigitning jismoniy qobiliyati sinab ko'rilgan. Masalan, kuyovga munosib yoki nomunosib ekanligini aniqlash uchun o'zaro ot poygasi, kamondan nishonga urish, uzoqqa o'q uzish, kurash tushish kabi bellashuvlar o'tkazilgan"[3].

Zardushtiylikning muqaddas kitobi «Avesto»da ham o'g'il bola tarbiyasiga oid qimmatli fikrlar bayon etilgan. Jumladan, ota-onalarning o'g'il farzandlarga munosabati, ularning burch va vazifalari, uylanish va kelin tanlash xususidagi g'oyatda qimmatli fikrlar bugunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Bu xususida B.M.Ubaydullaeva "O'zbek xalqi yosh avlod tarbiyasida o'z modeliga ega bo'lib, mazkur model asrlar davomida shakllantirilgan va uchta asosiy negiz – xalq amaliy tajribalari e'tiqodiy (zardushtiylik va Islom) hamda nazariy-falsafiy (O'rta Osiyo mutafakkirlari va jadid ma'rifatparvarlarining ta'lim-tarbiyaga oid ilg'or g'oyalari) negizga ega" degan fikrni ilgari suradi. Ilmiy jamoatchilik uchun ma'lum bo'lgan "Avesto"dagi: "Ezgu fikr, ezgu kalom va ezgu amalikim, bu yerda va har yerda ulug'lanadi va ulug'langusi, madh etaman. O'zim ham jonu dilim bilan yaxshilikka intilaman"[4] degan falsafiy mulohazada ham o'g'il bola tarbiyasida niyat, so'z va ish birligiga amal qilish muhimligi uqtirilgan holda, "har bir ayol yo er o'zi durust va yaxshi deb bilgan narsasiga amal qilishlari va boshqalarni ham ogohlantirishlari hamda ular ham o'sha narsalarga amal qilishlari kerak"ligi ko'rsatib o'tilgan.

Tadqiqotlar metodologiyasi. Sharq mutafakkirlari imyon, ilm va amal birligini tarkib toptirishga alohida e'tibor

qaratganlar. Ular o'g'il bolani tarbiyalashda "shaxs iste'dodi, aqliy-fikriy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga harakat qilganlar. Shaxsning ijodiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish uchun qulay muhit yaratishga intilganlar. Natijada shaxsning aqliy-ijodiy faolligi yaqqol namoyon bo'lgan". Xususan, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", Kaykovusning "Qobusnoma", Ahmad Yugnakiyning "Hibatul-hakoyiq", Sa'diy Sherozining "Guliston", Abdurahmon Jomiyning "Bahoriston", Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub" kabi asarlarida o'g'il bola tarbiyasiga doir ilgari surilgan qarashlar, mutafakkirlar tomonidan bayon etilgan hikmat va aforizmlar, amaliy hayotda o'z isbotni topgan nazariy yondashuvlarining o'ziga xos jihatlariga ushbu paragraf doirasida qisman to'xtalib o'tamiz.

Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig» («Saodatga yo'llovchi bilim») asari ta'lim-tarbiya tarixi, uning nazariy masalalari, o'g'il bolalarni komil inson qilib tarbiyalashda foydalanish muhim bo'lgan mohiyatan teran manbadir. "Qutadg'u bilig" asarini birinchi marta o'zbek tiliga tarjima qilgan filolog olim Q.Karimov, bu asar "axloq va odob, ta'lim va tarbiya hamda ma'naviy kamolotning yo'l-yo'riqlari, usullari, chora-tadbirlarini mujassamlashtirgan qomusdir" deya munosabat bildirgan. Tadqiqotchi D.Yu.Xodjaeva "Qutadg'u bilig" asarida ilgari surilgan axloqiy-ma'naviy qarashlar to'g'risida shunday munosabat bildiradi: Asardagi "to'rtta yetakchi qahramon; Kuntug'di, Oyto'ldi, O'gdulmush, O'zg'urmish obrazlari orqali ramziy timsollar tarzida adolat, davlat, aql va qanoatni ifodalashi talqin qilinib, qahramonlar o'rtasida kechgan savol-javob, munozara asosida muallif o'zining ilg'or falsafiy qarashlarini, odob- axloq me'yorlarini jamiyat turli tabaqalarining burch va farzlarini ijtimoiy hayotning hamma tomonlari haqida fikr yuritgan. Faqat bilimli, aql zakovatli kishilargina ezgu savobli ishlarni qilishga qodir bo'lib, haqqoniy odil, adolatli siyosat yurgazib kelgan" degan xulosani ilgari suradi. Asarda o'g'il bola tarbiyasida otaning roliga alohida e'tibor qaratilib: "Bolaga otaning mehnati singgan bo'lsa, So'ng u bolaning xulq-atvorida bilinadi. Ota bolani nazoratda tutsa, U yaxshi, ezgu bo'ladi". "Ota bolani kichikligidan bebosh qilib qo'ysa, Bolada gunoh yo'q, barcha jafo otada"[5] degan mulohazalar ifodalangan.

Tahlil va natijalar. Tarbiya masalasiga bag'ishlangan yana bir qimmatli manba bu XI asrda Eronda yaratilgan va Sharq xalqlari o'rtasida mashhur Unsurlmaoliy Kaykovus qalamiga mansub "Qobusnoma" (fors: قابوسنامه), yoki «Nasihatonoma» (fors: نصيحتنامه) asaridir. Bu asarda o'g'il bolani tarbiyalashda ijtimoiy hayotda kerakli bo'lgan amaliy ahamiyatga ega fikrlar mantiqiy izchillik asosida o'z ifodasini topgan. Tadqiqotchi B.B.Hamdovning yozishicha, «Qobusnoma»da farzand tarbiyasi va ma'naviyatini rivojlantirishga doir turli xil pandu nasihatlar o'rin olgan. Jumladan, «Ota-ona haqini bilmak zikrida», «Suxandonlik bila baland martabaga erishmoq zikrida», «Qarilik va yigitlik sifati zikrida», «Mehmon olmoq va mehmon bo'lmoq zikrida», «Omonatni saqlamoq zikrida», «Farzandni parvarish qilmoq zikrida», «Do'st tutmoq zikrida» deb nomlangan bo'limlarda shaxs kamoloti masalalari ilgari surilgan.

Darhaqiqat asarning «Farzandni parvarish qilmoq zikrida» deb nomlangan yigirma yettinchi bobida o'g'il bola tarbiyasida ota-ona tomonidan e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan xatti-harakatlar va amallar xususida shunday yozilgan: "agar farzanding bo'lsa, unga yaxshi ot qo'yg'il, nedinkim, otadin farzand haqlaridin biri unga yaxshi ot qo'ymoqdur. Yana biri uldurkim, farzandni oqil va mehribon doyalarga topshurg'aysan. Sunnat qilar vaqtida sunnat qilg'aysan, qudratingga loyiq to'y va tomosha qilg'aysan hamda o'qishni o'rgatgaysan. Ulug'roq bo'lg'ondin so'ng, agar raiyat bo'lsang, unga hunar va kasb o'rgatg'aysan, agar siphoh ahlidin bo'lsang, siphoh ilmin o'rgatg'aysan. Bularni bilg'ondin so'ng shinovarlik, ya'ni suvda yuzmakni o'rgatg'il"[6]. Bu yerda hunar o'rganishda avlodlar vorisiyligi masalasiga alohida e'tibor qaratilishi, Sharq xalqlariga xos xususiyat ekanligini ta'kidlash joiz. Ko'rsatib o'tganimizdek, Kaykovus o'g'il bola tarbiyasida shinovarlik, ya'ni suvda suzishni o'rgatish muhimligiga ham o'z e'tibor qaratgan. Hozirgi davrda o'z ta'limning o'ziga xosligi bilan dunyoning ko'plab davlatlarini qiziqitirib kelayotgan Yaponiyada bu jihatga alohida e'tibor qaratilib, ta'lim-tarbiyasini ajralmas qismi sifatida, yapon maktablarida suzish o'quv dasturiga kiritilgan va juda ko'pchilik

maktablar o'zining katta basseymlariga egaligi, har bir yapon o'quvchisi suzishni o'rganishga majbur hisoblanishi qayd etilgan. Bu esa Kaykovusning tarbiya to'g'risidagi qarashlarining amaliy ahamiyatini va jozibadorligini kuchaytiradi.

Umuman Kaykovusning "Qobusnoma" asari o'g'il bolalarni tarbiyalashdek mas'uliyatli ishda muhim qimmatli manba bo'lib qoladi, undagi o'git va pand-nasihatlardan foydalanish amaliy ahamiyat kasb etib, o'g'il bolalarni komil inson qilib tarbiyalash mexanizmlarini takomillashtirish uchun xizmat qiladi.

O'g'il bola tarbiyasida muhim hisoblangan yana bir muhim manba Ahmad Yugnakiy qalamiga XIII asrga mansub "Hibatul-haqoyiq" ("Haqiqatlar armug'oni" yoxud "Sevimli haqiqatlar") asaridir[7]. Manbaining to'liq nusxalaridan biri Hirotda, XV asrda qadimgi uyg'ur yozuvi asosida ko'chirilgan. Yugnakiy to'g'risida Alisher Navoiy o'zining "Nasoi ul-muhabbat" asarida shunday yozadi: "Adib Ahmad ham turk elidin erimish. Aning ishida g'arib nimalar manquldur. Derlarki, ko'zlari bitov erimishki, aslo zohir ermas emish. Basir bo'lib, o'zga basirlardek andoq emas erimishki, ko'z bo'lg'ay. Ammo bag'oyat ziyrak va zakiy va zohid va mutaqqiy kishi erimish" deya qayd etgan. Demak, Ahmad Yugnakiy jismoniy kamchiligi bo'lishiga qaramasdan o'zidan keyin kelajak avlodga foydasi tegandigan va uning nomini tarix sahifalariga abadiy muhirlangan ulkan ma'naviy meros sifatida "Hibatul-haqoyiq" asarini qoldirdi. E.Ochilovning yozishicha asar "O'ziga xos axloq kitobi bo'lgan bu asarga Qur'oni karim va Hadisi sharif ma'nolari singdirilgan. U islom dini axloqini tashviq qilish, komil insonni tarbiyalab yetishtirish maqsadi bilan yozilgan" deb ko'rsatib o'tilgan. Asarda o'g'il bolaga bilim berish orqali ilmiy qilib tarbiyalash masalasiga alohida munosabat bildirilgan.

Alisher Navoiyning ta'limiy-axloqiy asarlari inson shaxsini ma'naviy-axloqiy shakllantirish muammosini hal etishda sof falsafiy asarlar sifatida muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Ana shunday ta'lim-tarbiyaga bag'ishlangan asarlaridan biri "Mahbub ul-qulub (Qalblarga mahbub hikmatlar va hikoyatlar)" bo'lib, bunda insonning ma'naviy kamolga yetishida yuksak hulq-odob, ilm-fanni egallash g'oyasi ilgari surilgan. Tadqiqotchi B.Tursunovning bayoniga ko'ra, Alisher Navoiy nasrining gultoji bo'lgan "Mahbub ul-qulub" Sharq pandnoma adabiyotining durdonalaridan hisoblanadi. Uning "Hamida af'ol va zamima hisol xosiyatida" (Yaxshi fe'llar va yomon xislatlar to'g'risida) nomli qismida "tahsinga sazovor fe'l-atvor, yuksak xulqqa erishish tamoyillari orqali ochib berilgan. Bular tavba, zuhd, tavakkul, qanoat, sabr, tavoze va adab, zikr, rizo, tavajjuh va ishq ekanligini, mana shu fazilatlar inson qalbini tug'yon va isyonidan saqlashi, unga huzur va halovat baxsh etishi, xulqini go'zal qilishi, bardoshini oshirishi bilan birga irodasini ququvvat bo'lishiga ko'maklashishini"[8] ko'rsatib o'tgan. Xususan, Navoiy o'g'il bolada yaxshi xulqni tarbiyalash axloqiy jihatlar haqida shunday yozadi: "Tavoze va odoblilarga xalq ta'zim va hurmat bilan qaraydi va odob urug'ini ekan javohir hosilini oladi. Xalq bilan munosabatda yaxshi xulqli bo'lishning hosilasi shunday va aksi bo'lsa, o'rtadagi muhabbatga xalal yetadi. Ikki tomondan ham xulq chiroyli bo'lsa, adab va tavoze muqobilida izzat va hurmat hosil bo'ladi". Navoiy o'g'il bolalarni saxovatli qilib tarbiyalashning ijtimoiy ahamiyati va falsafiy mohiyati to'g'risida shunday dedi: "Saxovat odamiylik mulkining mavj urib turgan dengizi, balki u sermavj dengizning bebaho gavharidir... Saxovat faqat himmat ahlida bo'ladi va bu ulug' sifat pokiza kishilarga xosdir. Odam bir badan bo'lsa, himmat uning jonidir".

Tadqiqotchi M.Sulaymonov fikricha, Navoiyda "hozirgi zamon shaxsi uchun nihoyatda zarur bo'lgan mehr-muruvvat, poklik, yaxshi xulq, ezgulik, ilmga tashnalik, zukkolik, onglilik, donolik, dilkashlik, nafislik, iffatilik, xushmuomalalik, nazokatilik, beg'arazlik singari ko'plab yuksak insoniy umumpsixologik fazilatlarini ulug'lagan" deya munosabat bildirgan.

Xulosa. Umuman olganda, tarbiya falsafasi to'g'risida, xususan o'g'il bola tarbiyasi to'g'risida ko'plab sharq mutafakkirlari o'zlarining qarashlarini turli nomlar bilan ataluvchi asarlarida ilgari surishgan. O'rta Osiyo mutafakkirlarining o'g'il tarbiyasi haqidagi fikrlarini qisqacha quyidagicha izohlash mumkin. Birinchidan, oila va jamiyat qadriyatlar asosida o'g'il

bola tarbiyasi oila va mahalla sharoitida amalga oshiriladi, bunda keksa avlodlardan bilim va an'analar o'tkazish muhim ahamiyatga ega. Ikkinchidan, axloqiy me'yorlar (kattalarni hurmat qilish va boshqalarga g'amxo'rlik qilish) asosiy o'rinni egallaydi. Uchinchidan, ma'naviy rivojlanish islom an'analari ta'limi va tarbiyasi, jumladan, diniy tamoyillar va ma'naviy qadriyatlar

asosiga quriladi. To'rtinchidan, ta'lim orqali turli sohalarda bilimlarni egallash orqali, voqea va hodisalarga mustaqil fikr bildirish imkonini beradi. Beshinchidan, bu jihatlar o'g'il bola tarbiyasiga ma'naviy, axloqiy, intellektual va jismoniy rivojlanishni o'zida mujassam etgan holda yaxlit yondashuv shakllanadi.

ADABIYOTLAR

1. Shomaqsdov Sh., Shorahmedov Sh. Hikmatnoma. O'zbek maqollarining izohli lug'ati. – Toshkent, 1990. – B. 385.
2. Gender tadqiqot asoslari kursi xrestomatiyasi. / Ilmiy muharrir O'.Abilov – Toshkent: O'zbekiston, 2003. – 276 b.
3. Arapbaeva D.K., Arapbaeva V.K. Sharq mutafakkirlarining oila va tarbiya haqidagi qarashlari // Zamonaviy ta'lim. 2015, 7-son. – B. 66-72.
4. Avesto: tarixiy-adabiy yodgorlik / N.Jo'raev; tarjimon A.Mahkam. – Toshkent: G'.G'ulom, 2015. – B. 158.
5. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig. / F.Ravshanov she'riy tabdili. Toshkent: Akademnashr, 2015. – 512 b.;
6. Kaykovus. Qobusnoma. / Forschadan M.R.Ogahiy tarj. Nashrga tayyor. S.Dalimov, U.Dalimov. – Toshkent: O'qituvchi NMIU, 2006
7. Ahmad Yugnakiy. Hibatul-haqoyiq / Turkchadan B.G'oyib tarj. – Toshkent: Akademnashr, 2002.
8. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub (Qalblarga mahbub hikmatlar va hikoyatlar). – Toshkent: Sano-standart, 2018. – B. 5.